

## ВІДГУК

офіційного опонента – доктора філологічних наук,  
професора кафедри історії української літератури, теорії літератури і  
літературної творчості

Інституту філології

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Романенко Олени Віталіївни

на дисертацію

Шарової Тетяни Михайлівни

«Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та  
поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)»,  
подану на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук  
зі спеціальності 10.01.01 – українська література

Дослідження соціалістичного реалізму – один із інтелектуальних викликів українського літературознавства. У межах дискусії про творчі практики соцреалізму та естетичні координати творчості письменників 1920–1980-х років вироблено теоретичну модель соціалістичного реалізму як такої творчої практики, що була заснована насамперед на засадах ідеологічних та політичних. Монографії та статті Ніни Бернадської, Віри Агеєвої, Оксани Філатової, Тамари Гундорової, Тетяни Свербілової, Наталії Ксьондзик та ін. заклали основи не тільки для осмислення питань естетичної теорії соцреалізму, але й переосмислення творчого досвіду окремих письменників. Такі зусилля – невіддільна частина широкого наукового дослідницького проєкту, який можна означити як «переосмислення радянського / соцреалістичного» у працях вітчизняних істориків, культурологів, мистецтвознавців, літературознавців. Важливо, що цей досвід постає з огляду і на наукову рецепцію соцреалізму у мистецтві і літературі у зарубіжних дослідників (Катаріна Кларк, Ханс Гюнтер, Борис Гройс та ін.) та з урахуванням тих надбань, які сформувалися в українських дослідженнях.

Дисертація Тетяни Михайлівни Шарової «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» – потужний внесок у вивчення соціалістичного реалізму як особливого різновиду творчої практики.

Це цілісне і системне дослідження із стрункою системою викладу ідей та міркувань. На загал дослідження має традиційну вже для українського літературознавства структуру: перший теоретичний розділ презентує теоретичну модель, наступні – аналіз та характеристика творчості письменника у світлі теоретичних ідей та міркувань. Тетяна Михайлівна Шарова цю структуру розбудовує як ґрунтовне дослідження про те, як автор-творець адаптувався до естетичних координат соцреалізму, якими були механізми вписування у радянський дискурс в українській літературі, як змінювався голос автора, як у силовому полі конформізму змінювалися естетичні погляди письменника. Конформістські стратегії простежено на прикладі творчості Костя Гордієнка. Це дало змогу представити цілісний і цікавий портрет письменника у контексті розвитку творчих практик соцреалізму. Це вдалося Тетяні Михайлівні Шаровій з огляду на застосування актуальних методологічних підходів та вдумливого їх поєднання. Усвідомлюючи важливість соціологічного методу у вивченні соціалістичного реалізму дослідниця вповні використовує його можливості, щоб продемонструвати, як читацькі практики, соціальне замовлення, конформістські стратегії вплинули на творчий, як змінювали тип художнього мислення і письма у творчості українських письменників. Однак цей методологічний підхід не є провідним у дисертації. Основні ідеї сформульовані завдяки фаховому поєднанню історико-типологічного підходу та соціологічного, психоаналітичного, біографічного та ін. методів. Це дає змогу вже в першому розділі – «Теорія і практика соцреалізму: радянська модель і пострадянська інтерпретація» – представити авторську модель осмислення соцреалізму у контексті адаптації автора-творця для її естетичних орієнтирів. Тетяна Михайлівна не тільки систематизує ідеї своїх попередників, але й творчого їх переосмислює. Цей розділ засвідчує високий рівень фахового мислення дослідниці, її готовність до створення власних оригінальних концепцій. У

розділі систематизовано міркування українських дослідників та ідеї зарубіжних літературознавців, але з акцентом на власній інтерпретації поняття «соціалістичний реалізм» у контексті засобів адаптації автора-творця до нормативної системи координат соцреалізму та виокремлення конформістських інтенцій. Саме у цьому розділі сформульовані теоретичну модель конформізму, описано стратегії і тактики. Дослідниця пише: «конформістський акт розглядаємо на рівні моделей поведінки, вчинків (політична самоідентифікація, ідеологічне маркування, втікацтво від політичного центру, самовиправдовування / самоцензура, позиція нейтралітету й лояльності, «мовчання» тощо) та безпосередньо в художній свідомості митця, втіленій у літературно-художньому тексті» (с. 65). Ця теза далі розгортається у всьому дослідженні, допомагає систематизувати погляд на творчість і Костя Гордієнка, і інших українських письменників ХХ століття.

Власне, наступні три розділи – це системний, глибокий фаховий аналіз естетичного конформізму та поетики компромісу у творчості Костя Гордієнка. Теоретична модель першого розділу визначає горизонти інтерпретації дослідниці. Тетяна Михайлівна аналіз творів письменника поєднує із осмисленням тенденцій розвитку відносин «митець – влада», літературних дискусій, соціально-політичних подій, а також колізій особистісного вибору життя Костя Гордієнка. Такий комплексний підхід дає можливість представити не тільки теоретичні міркування у зв'язку із практичними висновками у дисертації, але й презентує історико-літературну епоху, розвиток художньої свідомості автора у ідеологічних координатах соцреалізму. Варто наголосити, що саме такий виклад і спосіб осмислення творчості письменників 1920–1980-х років варто взяти за орієнтир дослідникам соцреалізму та його виявів у творчості конкретних письменників.

Та основний науковий сюжет дисертації – аналіз творчості Костя Гордієнка в синхронії і діахронії, процес та способи прилаштування до соцреалістичного дискурсу як на рівні художньої свідомості автора, так і на рівні поетики його творів. Цей процес дисертантка досліджує упродовж чотирьох

розділів, у яких представлено у різні періоди творчості письменника, і різні жанрові модифікації його прози, літературної критики, мемуаристики.

Так, другий розділ – «Художнє мислення Костя Гордієнка: творчі шукання 1920-х років, контекст інтерпретації та ключовий код радянської ідентичності» – на широкому матеріалі презентує перший період творчості письменника, його дебют в літературі, пошук естетичних орієнтирів, вироблення індивідуально-авторської манери і стилю письма. Творчість письменника представлена на тлі епохальних естетичних змін в українській літературі, дисертантці вдається поєднати вдумливий аналіз малої прози письменника із широкими узагальненнями і цікавими подробицями із літературного процесу 1920-х років.

Третій розділ – «Проза Костя Гордієнка періоду «зрілого сталінізму»: авторські орієнтири та механізми вписування в нормативний дискурс» – присвячений питанням переорієнтації письменника на жорсткі вимоги соціалістичного реалізму та практики компромісу. Дослідниця через докладний аналіз малої прози та сатиричних повістей Костя Гордієнка демонструє етапи та логіку розгортання конформістських актів і чітко визначає, якими шляхами це втілювалося. Зокрема, Тетяна Шарова вказує, що конформістський акт передбачав, що письменник «змушений долучитися до пропагандистських компаній художнього уславлення «нового життя», в ідеологічно витриманих формулах демонструвати власну лояльність. У форматі літературної практики конформістський акт включав також неухильне використання «мови влади», послуговування готовими ідеологічними риториками та відтворення запропонованих нею схем інтерпретації. Гносеологічною нормою буття майстра слова є внутрішнє роздвоєння (або подвійна свідомість) як результат балансування між власними художніми пріоритетами та офіційними вимогами соцреалізму» (с. 194).

Власне, цей розділ дає можливість дослідниці продемонструвати, як у творчості письменника змінювалися індивідуально-авторські інтонації, тематика і проблематика, як ідеологічні формули «входили» у текст, трансформували стиль письма Костя Гордієнка, унормовували тип художнього мислення відповідно до настанов соціалістичного реалізму.

Четвертий розділ – «Правда життя» українського села у великій епічній прозі: офіційний текст та індивідуально-авторські конотації» – присвячено аналізу трилогії «Буймир» та «Зимовій повісті». Основну увагу дослідниці привертають способи формування індивідуального стилю Гордієнка-прозаїка у контексті соціалістичного реалізму як творчої практики. Авторка робить висновок про домінування ідеологічного маркування, його пріоритет над індивідуальним художнім баченням в аналізованих творах. Соціалістичний реалізм, відтак, в інтерпретації Тетяни Михайлівни Шарової постає «великим» офіційним текстом, якому підпорядковуються на рівні змісту, форми свою творчість кожен автор. У цьому розділі логіка і способи конформізму представлені як кореляція індивідуального художнього мислення письменника та соціально-політичних установок.

П'ятий розділ – «Літературна критика та публіцистика Костя Гордієнка в силовому полі конформізму» – невеликий за обсягом, але дуже важливий у контексті предмету дослідження. В ньому дослідниця на прикладі аналізу публіцистики, мемуарів, епістолярію демонструє тактику і стратегію конформістських стратегій письменника. Насамперед під пильним оком дисертантки опиняється збірка «Лінія пера» Костя Гордієнка, в якій дослідниця виявляє стратегії конформізму, зокрема, пояснення труднощів професійного зростання, виправдань захоплення «надуманими психологічними дрібницями», «формалістичними перекручуваннями» та ін. Водночас дисертантка демонструє, як навіть у публіцистиці письменник переживає внутрішнє роздвоєння, як амбівалентні пошуки автор відображають конфлікт між партійною риторикою та глибокими міркуваннями про культуру рідної мови, національну своєрідність мистецтва слова, національний характер.

Та особливий інтерес викликають сторінки дисертації, присвячені аналізу зламу у свідомості письменника в 1980-х роках. Це явище дослідниця аналізу на прикладі вивчення публіцистики письменника, створеної у означений період та його мемуаристики. Авторці вповні вдалося продемонструвати і амплітуду авторських інтонацій, і тяжіння ідеологічно маркованих формул, і спроби осмислити прожите. Зрештою письменник, як слушно зауважує Тетяна Шарова,

визначає модель світобачення і підсумовує свій особистісний досвід на тлі епохи: «ми були найтрагічніші постаті, в яких не вистачило духу сприйняти сувору минувшину в світлі правди» (с. 373).

Дисертація завершена висновками, в яких усі попередні міркування узагальнено, систематизовано і представлено як цілісний погляд на природу естетичного конформізму та поетику компромісу в творчості Костя Гордієнка. Висновки до дисертації – науково вмотивовані, переконливі, відповідають змістові роботи.

Дослідження Тетяни Михайлівни Шарової «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» засвідчує самостійність, оригінальність та виваженість наукового підходу дисертантки, ґрунтовність у методологічних підходах до аналізу теоретичних понять, аналізу художніх творів. Авторка свої ідеї та концептуальні висновки представила на 16 конференціях і наукових семінарах. Крім того, теоретичні положення дисертації та результати фахового аналізу висвітлені в одноосібній та двох колективних монографіях, в науково-публіцистичному виданні, у 26 одноосібних статтях, 20 з яких опубліковано у фахових виданнях України, чотирьох – у закордонних виданнях, дві праці – апробаційного характеру. Три рецензії на монографію Т. М. шарової підтверджують, що її ідеї та висновки цікаві колегам-літературознавцям, які на оцінюють дослідження як фахове і змістовне, актуальне для сучасного українського літературознавства.

Дисертація «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» Т. шарової відкриває нові горизонти у вивченні долі і ролі письменника у тоталітарному суспільстві. Запропонована теоретична модель вповні апробована на прикладі аналізу творчості Костя Гордієнка і демонструє ті практики адаптації автора-творця, які можна простежити і на прикладі трагічного балансування між світоглядно-естетичними й естетичними засадами радянського стилю у творчості інших українських письменників ХХ століття.

Важливо, що дисертація Тетяни Михайлівни Шарової також розгортає нові горизонти у дискусії про соціалістичний реалізм. Деякі із дискусійних питань варто обговорити окремо, зокрема:

1. У першому розділі авторка аналізує теорію і практику соціалістичного реалізму й уже в назві підкреслює існування радянської моделі соцреалізму та пострадянської її інтерпретації. І це заслуговує ширшої дискусії у наукових колах, бо ставить перед українським літературознавством такі актуальні питання: чи можемо ми говорити радянську / пізньорадянську / пострадянську інтерпретацію соцреалізму? Які її основні ознаки? Якими є відмінності між радянською та пострадянською моделлю соціалістичного реалізму?

2. Варто підтримати іще одну ідею Тетяни Михайлівни Шарової, яку вона висловлює начебто побіжно, – існування «колективного персонажа» у прозі Костя Гордієнка (с. 343). Насамперед тому, що колективне – один із важливих ідеологічних маркерів у соціалістичному реалізмі. Вивчення такого персонажа, його основних рис та способі моделювання у прозі чи драматургії розширило б горизонти досліджень історії української літератури 1920–1980-х років. Однак дослідниця могла б запропонувати дефініцію цього поняття, тим самим накресливши шлях науковим міркуванням тих, хто взявся б до вивчення цієї теми. Під час захисту хотілося б уточнити: яке визначення цього поняття дисертантка може запропонувати? В творчості яких іще українських письменників, на думку дисертантки, можна простежити наявність «колективного персонажа»?

Проте ці полемічні моменти не применшують актуальності і ґрунтовності дисертації Тетяни Михайлівни Шарової. Більше того – дисертація «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» засвідчує високий рівень наукового мислення дисертантки, яка зуміла представити у стислому вигляді і провідні ідеї своєї наукової праці, й ті шляхи та стратегії, які були випробувані під час дослідження; її уміння систематизувати історико-літературний матеріал, власне

історичні джерела і факти, аналізувати їх та формулювати оригінальні висновки і концепції.

Окремо варто зазначити виваженість і легкість наукового стилю дисертантки, аргументовані висловлювання і прозові теоретичні формулювання, коректність дискусії на сторінках дисертації поєднуються із лаконічністю висловлювань, твердження і висновки є аргументованими, переконливими і докладними.

Концептуальні ідеї дисертації, актуальність запропонованої теми, реалізація завдань і обрана методологічна стратегія дають змогу констатувати, що дисертація «Автор і текст у системі соцреалізму: природа естетичного конформізму та поетика компромісу (на матеріалі творчості К. Гордієнка)» Тетяни Михайлівни Шарової повністю відповідають профілю спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук Д 26.133.03 Київського університету імені Бориса Грінченка, вимогам пп. 9–10 та 12–13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24 липня 2013 р. за № 567 (зі змінами, внесеними Постановою кабінету Міністрів України від 19 серпня 2015 року, № 656), а Тетяна Михайлівна Шарова заслуговує на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література.

Офіційний опонент –

доктор філологічних наук, доцент,

професор кафедри історії української літератури,

теорії літератури і літературної творчості

Інститут філології

Київського національного

університету імені Тараса Шевченка



О. В. Романенко